

Kaj Sköldberg

Poulantzas' politiska teori – en kritik

Sköldberg gör i sin artikel en kritisk granskning av några aspekter på Poulantzas' bok [Politisk makt och sociala klasser](#). Infallsvinkeln är begreppsanalytisk, något som motiveras med den vikt Poulantzas' själv lägger vid "begreppskonstruktion". Sköldberg kritiserar Poulantzas' definitioner av begreppen politik, politisk praktik, klass och strukturell kausalitet och menar att de är cirkulära, övertalande eller av oklar status o.s.v. Han argumenterar också mot Poulantzas' tanke om staten som en "kohesionsfaktor". Artikelns utmynnar i en diskussion av begreppet makt varvid Sköldberg bemöter Poulantzas' invändningar mot teorin om makten som nollsummespel.

Inledning

Det är ett ofta konstaterat faktum att den politiska teorin utgör ett försummat fält inom marxistisk forskning. Nicos Poulantzas, en medlem av althusserkretsen, har med boken *Politisk makt och sociala klasser* gjort ett försök att avhjälpa denna brist i marxistisk teori. Poulantzas' arbete har, med något undantag, fått ett ytterst positivt mottagande i den svenska vänsterdebatten. Symtomatiskt är ,t. ex. följande slutord i en recension i tidskriften *Gamma*:

"Trots de brister som vidhäftar Poulantzas' bok ... är det motiverat att påstå att Poulantzas' bok som helhet betraktad är ett av de viktigaste bidragen till den marxistiska teorin sedan 1920-talets intensiva debatt."¹

Syftet med min artikel är att genom en kritisk analys undersöka om Poulantzas' politiska teori verkligen motsvarar lovorden. *Avsikten* med boken måste förvisso bedömas som positiv: att täcka ett förbisett område inom marxistisk teori. Men svarar utförandet mot intentionerna? Kan Poulantzas' bok bli ett gott verktyg för den marxistiska analysen? Kan den bli ett teoretiskt vapen för socialismen? Artikelns avsikt är att ge ett svar på dessa frågor. — Den *metod* som kommer att användas vid analysen är givetvis i första hand bestämd av *föremålet*. Poulantzas — liksom Althusser poängterar med stort eftertryck *begreppens* roll i vetenskapen: *begreppskonstruktion* blir det väsentliga för forskningen. Vad är då naturligare än att kritiken inriktar sig på de begrepp som Poulantzas producerat? I denna artikel kommer politikens *allmänna* begrepp, klassbegreppet och maktbegreppet att undersökas. (Resten av boken planerar jag att diskutera i en senare artikel.)

Två områden skall emellertid *inte* beröras här. Det gäller för det första Poulantzas *metod*, som framställs i bokens inledning. Den är nämligen i huvudsak en utveckling av Althusserns teorier, och eftersom dessa har diskuterats ingående i föregående nummer av HfKS, så finns det inte anledning att ta upp dem här. För det andra kommer Poulantzas' framställning av och kritik mot *andra* författare att — med ett undantag — inte tas upp. (Det gäller främst Marx och Engels, men även Lenin, Lukács och Gramsci, samt borgerliga samhällsvetare som Weber, Parsons etc.) Anledningen till detta är inte att ämnet är ointressant. Tvärtom — det skulle kunna utgöra material till en särskild artikel. Men utrymmet gör det tyvärr nödvändigt att avstå från en källkritisk granskning. Kritiken kommer därför att helt utföras på det *immanenta* planet, vilket innebär att den logiska hållbarheten hos de begrepp som undersöks tas upp till prövning.

¹ *Gamma* 1/1970 s 4.

Begreppet politik allmänt

Bokens syfte, dvs dess "objekt"

Föremålet för Poulantzas' undersökning sägs först vara "politiken . . . närmare bestämt statens politiska överbyggnad i det kapitalistiska produktionssättet ..." ² Senare talas om "politiken i (det kapitalistiska produktionssättet), *exempelvis* den kapitalistiska staten eller de politiska formerna för klasskamp i detta produktionssätt." ³ (Kurs. K.S.) Till sist inför dock Poulantzas en *distinktion* mellan "le politique" = staten och "la politique" = den politiska klasskampen. ⁴ Undersökningens föremål är alltså "politiken" i det kapitalistiska samhället, men vad som skall inbegripas under termen "politik" *skiftar*, först från "staten" till "exempelvis" staten eller den politiska klasskampen (varvid ju impliceras att "politiken" kan innehålla *fler* element än dessa två) och slutligen till att *enbart* gälla dessa två. Det råder alltså motsägelser i fråga om bokens *utsagda* syfte. Vad beträffar bokens *faktiska* innehåll förefaller emellertid det sist-nämnda alternativet vara det giltiga: boken behandlar, eller vill behandla, staten och "den politiska klasskampen" i det kapitalistiska samhället, vartill bör läggas relationen mellan dessa båda. — Detta leder oss in på Poulantzas' mest allmänna bestämningar av begreppet politik.

Begreppet politik: En distinktion.

Som vi har sett ovan skiljer Poulantzas mellan "le politique" och "la politique", vilka avser respektive "den statliga juridisk—politiska överbyggnaden" och "den politiska klasskampen". Detta är en språklig innovation. På franska motsvaras det svenska "politik" av "la politique"; "le politique" skulle däremot ss substantiverat adjektiv betyda "det politiska". Poulantzas' terminologi visar sig leda till svårartad begreppsförvirring. På s. 45 i den franska upplagan skriver han sålunda:

"cette definition *du* politique comme rapport de la pratique politique et de l'Etat . . ." (Kurs. K.S.)

Först är alltså "le politique" = *staten*, sedan =förhållandet *mellan* staten och "den politiska klasskampen" ("la politique")! På s. 40 f i franska upplagan blir förvirringen total. Efter försök till analyser av "den politiska klasskampen" finner vi här följande: "Ces analyses sont important de situer le concept *du* politique . ." (Kurs. K.S.); likväl är de ej tillräckliga —

"Car, en fait, en se contentant de définir *le* politique simplement comme *pratique*, on risque toujours de diluer sa specificité . . ." (Kurs. K.S.)

Poulantzas definierar alltså först "le politique" som *staten*, distinkt från "la politique", den politiska klasskampen, sedan som förhållandet *mellan* stat och politisk klasskamp; och till slut tycks klasskampen, eller praktiken, "la politique", ingå som *element* i "le politique"!

Den politiska praktiken

Alternativt med termen "den politiska klasskampen" använder Poulantzas, som nämndes i not 4, "den politiska praktiken". Praktikbegreppet i Althusser's tappning blir också hans utgångspunkt när det gäller att definiera "den politiska klasskampen". ⁵ Detta gör det nödvändigt för

² Poulantzas s 14. [sidhänvisning till bokversionen]

³ A a s 16.

⁴ A a s 37. Termen "de politiska klasspraktikerna" täcker samma begrepp som "den politiska klasskampen". Ibid.

⁵ Med *praktik* avser Althusser "varje process av *transformation* av ett bestämt givet råmaterial till en bestämd produkt, en transformation, som genomförs genom ett bestämt mänskligt arbete, som utnyttjar bestämda ('produktions'-)medel.". (Althusser 1968 s 171.) Idén till denna definition är uppenbarligen hämtad från Marx' analys av arbetsprocessen. (Marx s 185-94.) I sin egen definition använder Althusser termerna i *bildlig eller överförd* betydelse. *Gränserna* för denna analogi dras emellertid aldrig upp, varför det "bestämda" i bestämningarna förblir i hög grad obestämt. Härigenom blir det möjligt för Althusser att även innefatta *teorin* under "praktiken" med beteckningen "teoretisk praktik". — Det är ju uppenbart att vagheten i denna metafor-definition medför att "praktik" skulle kunna inbegripa praktiskt taget vilken mänsklig livsyttring som helst, som börjar med någonting och slutar med någonting annat. (T. ex. *andning*: "Råmaterial" = luft, "produktionsmedel" = lungor, "produkt" =

Poulantzas att använda schemat objekt (=råmaterial) — praktik — produkt. Dock inför han en ytterligare bestämning, som vi skall se. Som ”generell definition av den politiska praktiken” finner vi:

”... den politiska praktiken har det aktuella ögonblicket till objekt, den producerar omvandlingar — eller bevaranden — av en formations enhet, dock bara i den utsträckning som den har statens politiska strukturer till angreppspunkt, till specifikt strategiskt mål.”⁶

A. ”Råmaterial” (”objekt”): *det aktuella ögonblicket*

”Det aktuella ögonblicket”, ett begrepp som övertagits från Althusser⁷ definieras — femtio sidor längre fram hos Poulantzas — som ”den politiska klasskampens konkreta situation”.⁸ Det är således en cirkeldefinition att låta detta begrepp i sin tur ingå i definitionen av ”den politiska klasskampen”. Poulantzas utvecklar nu begreppet på följande sätt: det aktuella ögonblicket är en ”knutpunkt” (ett *ögonblick* som är en *knutpunkt!*) ”... i en formation där de olika nivåernas motsättningar kondenseras”.⁹ Och vidare: ”Den politiska praktikens objekt ... är den punkt, där de olika motsättningarnas relationer sammansmälter”. (Förut var det motsättningarna *själva!*) Till sist blir objektet ”den punkt varifrån man i en konkret situation kan utläsa strukturens enhet . . .”.¹⁰

Vi har alltså ett objekt som är ett ögonblick, och ett ögonblick som är en knutpunkt i en situation, trots att det definieras just som denna situation! Hur detta skall gå ihop, därom lämnar oss Poulantzas i absolut ovisshet. Mot bakgrund av att den politiska praktikens ”produkt” är ”omvandlingar — eller bevaranden — av en formations enhet” tycker man kanske att det hade varit mer konsekvent att definiera ”objektet” som ”formationens enhet” i stället för genom förvirrade utläggningarna om knutpunkter som är ögonblick etc. En viktig grund till dessa oklarheter är althusserianernas vana att ersätta exakt utarbetade begrepp med metaforer, vilkas betydelse i det aktuella sammanhanget antingen lämnas helt eller delvis oförklarad, eller också definieras olika vid olika tillfällen.

B. *Mål (objectif): Statens politiska strukturer*

För att ytterligare öka förvirringen inför Poulantzas i sin definition en bestämning som inte ingår i schemat objekt—praktik—produkt, men som trots det till *namnet* påminner om det franska ”objet”, och till *betydelsen* sammanfaller med *både* det franska ”objet” (”objet” kan även betyda ”syfte”) och med ”produkt” (produkten är ju *målet* med verksamheten). Detta ord är ”objectir, i bokens svenska version översatt med ”mål”. Denna ordlek har emellertid inte lett till någon liknande sammanblandning som när det gällde le—la politique.

Poulantzas begränsar den politiska praktiken till ”bara” sådan verksamhet som ”har statens politiska strukturer till angreppspunkt, till specifikt strategiskt mål (objectif).”¹¹ Härvid hämtar han stöd från ett Marxbrev:

”Arbetarklassens *politiska rörelse* har gripandet av den politiska makten som *slutmål*.”¹²

Av brevets fortsättning framgår dock att Marx' definition av politisk praktik ingalunda inskränker sig till kamp med statsmakten som mål. Tre rader ned i det anförda brevet finner vi sålunda:

koldioxid + syrsatt blod.)

⁶ Poulantzas s 43.

⁷ Althusser 1968 s 183 ff.

⁸ Poulantzas s 95.

⁹ Poulantzas s 41. Jag använder den franska upplagens ”kondenseras” i st f de svenska översättarnas ”förtätas”, eftersom denna term inte överför originalets mekanistiska konnotationer. Av samma skäl kommer jag senare att skriva ”kohesionsfaktor” i st f ”sammanhållningsfaktor” när det gäller statens allmänna funktion.

¹⁰ Ibid.

¹¹ A a s 43.

¹² Marx/Engels s 270 f. Brev från Marx till Bolte 23 nov 1871. (Poulantzas anger felaktigt den 29 nov.)

”Å andra sidan är varje rörelse, i vilken den arbetande klassen kommer ut som en *klass* mot de härskande klasserna . . . en politisk rörelse till skillnad från kamp för *sär*intressen av enskilda individer eller grupper inom klassen; ”...rörelsen för att genomtvinga en åttatimmars- etc. lag är en *politisk* rörelse . . . en *politisk* rörelse, det vill säga, en rörelse av *klassen* med syftet att genomdriva sina intressen i allmän form, i en form, som äger allmän, samhällsligt tvingande kraft.”

Poulantzas märker inte heller att Lenin, som han refererar till efter Marx, direkt motsäger honom i det citat, som anförs:

”För marxismen blir inte klasskampen en fullt utvecklad kamp i hela nationen förrän den dag då den inte endast omfattar politiken utan även inriktar sig på det väsentliga inom detta område: statsmaktens struktur.”¹³

— Alltså säger Lenin: Det finns en politik även utanför den verksamhet, som inriktar sig på ”statsmaktens struktur”. Men Poulantzas hävdar att ”Lenin med . . . politisk kamp (menade) den kamp som har *statsmakten* som specifikt mål.”¹⁴ Det förefaller som om Poulantzas i de anförda citaten har *förväxlat kategorin*: han har tagit *värdeomdömen* för *omdömen om verklig-heten*. För att ha någon mening — eftersom det tydligen enligt Marx och Lenins uppfattning om politiken finns mycken politisk kamp som inte inriktar sig på statsmakten så måste de citerade orden ha en *rekommenderande* karaktär: ”Vi bör inrikta oss på statsmakten som mål!”

Vidare är det ju klart att Poulantzas definition av politik på denna punkt helt skiljer sig från normalt språkbruk. Det är ju ytterst få människor som med ”politisk verksamhet” — eller kamp *enbart* avser verksamhet som har till syfte att erövra statsmakten.

Till sist: definitionen omfattar endast de klasser som *inte* har makten i staten, trots att definitionen uppges gälla ”den politiska praktiken” i allmänhet. Detta framgår ju bl. a. av orden ”statens politiska strukturer till angreppspunkt”. De klasser som redan har makten i staten kan ju inte gärna tänkas ha denna till ”angreppspunkt”.

C. Produkt: Enhetens omvandling eller bevarande

Den politiska praktiken ”producerar” alltså ”omvandlingar — eller bevaranden — av en formations enhet”. Ja, antingen resulterar politisk verksamhet i att samhället förändras — eller i att det *inte* förändras. Men det gäller inte bara för *politisk* utan för *varje tänkbar* verksamhet, eftersom bestämningen är tautolog. Tautologin kunde ha undvikits om Poulantzas t. ex. hade sagt att den politiska praktiken har samhällsomvandling som *mål*. Men målet var redan upptaget av ”statens politiska strukturer”, som vi har sett. (Två sidor längre fram upprepas denna tautologi med ovanlig pregnans: ”Antingen förhåller det sig nämligen så att den politiska praktiken resulterar i bevarandet av en formations enhet . . . Eller också producerar den politiska praktiken omvandlingar.”)¹⁵

D. En alternativ tolkning

Vi kan alltså konstatera att Poulantzas generella definition av den politiska praktiken vid närmare betraktande visar sig bestå av 1) en cirkeldefinition, 2) en helt privat definition och 3) en tautologi — i övrigt att , förglömma. Detta vid texttrogen läsning. — Men kanske har Poulantzas menat *något annat* än han verkligen skriver?

Kanske har han menat ungefär så här: ”Ett framgångsrikt kommunistiskt parti bör agera utifrån en konkret verklighet (och inte utifrån abstrakta schabloner); det bör ha statsmakten som mål; ty om och endast om det lyckas erövra statsmakten, så ger detta möjlighet att omvandla samhället.” — Jag tror att detta möjligen kan vara vad Poulantzas har avsett — kort sagt Lenins välkända teori för ett kommunistiskt partis strategi och taktik. Men det ger i så fall

¹³ Poulantzas s 43.

¹⁴ A a s 92.

¹⁵ A a s 45.

anledning till ett konstaterande och en fråga: För det första förvandlas ju då definitionen till ett sken; den visar sig vara en övertalningsdefinition. För det andra: Om det är något så enkelt och allmänt känt som Poulantzas har menat, varför skriver han då inte det?

Statens allmänna funktion som kohesionsfaktor

Om vi accepterar ovanstående avmystifierade tolkning av ”den politiska praktiken” i Poulantzas version, så uppstår följande fråga: Varför måste ett kommunistiskt parti just erövra *statsmakten* för att kunna omvandla samhället? — Det beror enligt Poulantzas på att staten utgör ”kohesionsfaktorn” i samhället.¹⁶ Staten hindrar alltså samhället från att falla isär genom att på något sätt fästa samman . . . vad? — För att svara på denna fråga måste vi först redogöra för althusserianernas teori om *produktionssätt* och *samhällsformation* så som den framställs i inledningen till Poulantzas' bok.

Ett produktionssätt är ”inte det som man i allmänhet anger som ekonomin, dvs produktionsförhållanden” utan en sammansatt helhet av ”olika nivåer eller instanser: ekonomin, politiken, ideologin, teorin.”¹⁷ Denna sammansatta helhet är en abstraktion av närmast idealtypskarakter. (Poulantzas kritiserar visserligen Webers ideotyp, men huvudsakligen därför att den innebär en ”empiristisk” abstraktion från den konkreta, empiriska verkligheten, och inte har frambringats a priori genom en ”teoretisk konstruktionsprocess” av althusserisk modell.¹⁸ Althusser anser ju som bekant att kunskapen inte kan utgå ifrån verkligheten, vilket vore liktydigt med ”empirism”. Hur syntetiska omdömen a priori är möjliga lyckas han dock inte förklara, och det måste sägas att hans försök i den riktningen både kvantitativt och kvalitativt har ytterst långt till den nivå som representeras av Kants Kritik av det rena förnuftet.)

Ett ”produktionssätt” är en *viss typ* av samhällssystem, t. ex. ”kapitalism”, ”feodalism” eller ”slaveri”, och innefattar i sig alla de nämnda ”nivåerna”. (Oftast utelämnar emellertid Poulantzas ”teorin” och nöjer sig med ekonomi+ politik+ ideologi.) Det ”gör ett ”abstrakt—formellt begrepp, som i egentlig mening inte existerar i verkligheten.” *I verkligheten* ”existerar endast historiskt bestämda *samhällsformationer*, dvs — i vidaste mening — sociala helheter vid ett givet tillfälle av deras historiska existens.”

En samhällsformation är alltid en *kombination* av *flera* produktionssätt, på samma sätt som ett produktionssätt är en kombination av flera nivåer. Båda dessa kombinationer utmärks av att ett av elementen alltid *dominerar*: i samhällsformationen dominerar alltid ett visst produktionssätt, i produktionssättet alltid en viss nivå. I produktionssättet tillkommer dessutom den omständigheten att den ekonomiska nivån bestämmer *vilken* av nivåerna (ekonomi, politik, ideologi), som skall dominera. Ekonomin sägs därför vara ”bestämmande i sista instans”.¹⁹

Denna teori skulle naturligtvis kunna diskuteras mycket utförligt. Här skall dock bara ett par punkter tas upp.

A. *Vad menas med att produktionssätt inte ”i egentlig mening” existerar?* Antingen existerar en företeelse eller också existerar den inte; något ”mitemellan” finns det inte plats för här. Om, som Poulantzas skriver, ”produktionssätt” är ett *begrepp*, så är det en *tautologi* att säga att det inte existerar i verkligheten, eftersom det ligger i begreppets natur att vara något blott tänkt, inte verkligt. Men då är det också fel att påstå att produktionssätt som *kombineras* kan existera i verkligheten i form av ”samhällsformationer”. Begrepp kan kombineras hur mycket som helst, de kliver ändå inte ut från tanken till verkligheten. Och i så fall — om produktionssätten alltså är begrepp — existerar inte heller *samhällsformationerna* mer än de produktionssätt, som de är kombinationer av.

¹⁶ A a s 44.

¹⁷ A a s 12.

¹⁸ A a s 158 f.

¹⁹ A a s 11 ff.

Om å andra sidan Poulantzas menar att produktionssätten är *verkliga* företeelser, som existerar i och genom verkligheten, men som i tanken representeras — mer eller mindre troget — av sina motsvarande begrepp — hur kan han då påstå att de *inte* existerar? I så fall existerar de ju precis lika mycket som samhällsformationerna gör det.

Det förefaller som om Poulantzas menar att produktionssätten inte skulle existera ”i egentlig mening” eftersom de är mer *abstrakta*, dvs fattiga på egenskaper, än samhällsformationerna, som ju är en kombination av dem.²⁰ Men med denna logik skulle t. ex. Poulantzas själv inte existera i ”egentlig mening”, eftersom han är fattigare på egenskaper än Althussergruppen i dess helhet. Denna felaktiga dikotomi abstrakt — icke-existerande/konkret — existerande baseras på misstaget att göra abstrakt och konkret till *absoluta* begrepp, när de blott anger *relativitet*, mindre eller större *grad* av rikedom på egenskaper. Även de ”konkreta” samhällsformationerna är ju *abstrakta* — eftersom de ses *för sig*, *skilda* från sin omgivning. Precis som olika ”produktionssätt” inte existerar *isolerade* från varandra kan inte heller ”samhällsformationer vid en viss tidpunkt existera isolerat från *andra*, *naturliga* system osv. Kort sagt, om man skall beskriva det *absolut* konkreta får man ge sig i kast med den något otacksamma uppgiften att beskriva universum.

— Efter dessa anmärkningar av *epistemologisk* art bör det dock i rättvisans namn framhållas som en stor förtjänst hos althusserianerna att de speciellt poängterat faran i att reducera alla samhällsrelationer till undervarianter av kapitalismen och försumma övriga typer av sociala förhållanden. Detta är den positiva sidan av teorin om produktionssätt och samhällsformation.

B. Begreppen ”dominans” och ”bestämning i sista instans” lider båda av vissa grundläggande svagheter. ”Dominans ges aldrig någon *innehållsbestämning*. Härigenom blir det ytterst oklart vad termen egentligen har för betydelse. Vad är t. ex. kriteriet på att *politiken* ”dominerar” i ett visst produktionssätt, och inte *ideologin* eller *ekonomin*?

Ekonomins ”bestämning i sista instans” är visserligen klar till innehållet, men inte till formen, dvs det förklaras inte alls *hur* denna bestämning av vilken nivå som — på något sätt — är dominerande skulle gå till.²¹ I brist på en sådan förklaring måste man, analogt med föregående fall, fråga sig varför inte lika gärna politiken eller ideologin skulle kunna vara ”bestämmande i sista instans”.

Efter denna utveckling är vi redo att övergå till svaret på den fråga som ställdes i början av avsnittet: Vad är det staten fäster samman?

Staten har ”den *särskilda funktionen att utgöra kohesionsfaktorn* för en samhällsformations olika nivåer, som ju kännetecknas av förskjutningar och ojämn utveckling.”²²

”Den speciella autonomi (hos nivåerna) är just basen för politikens säregenhet genom att den bestämmer statens särskilda funktion som kohesionsfaktor för de autonomiserade nivåerna.”²³

Staten är ”organisatorisk princip, i en formation ... i meningen av samtliga nivåers sammanhållning i en sammansatt enhet ...”²⁴

Det är svårt att tolka detta på annat vis än att nivåerna i samhället, dvs ekonomi, politik och ideologi, skulle hota att på något sätt ”glida isär”, och att staten har till uppgift att s a s ”tejpa ihop” dem. Om denna tolkning är riktig — och jag kan inte finna något alternativ till den så kan det konstateras att Poulantzas på intet vis lyckas förklara denna intressanta företeelse närmare. Vi står alltså lika frågande som i början inför kohesionsfenomenet. Samma sak gäller, *mutatis mutandis*, om ”statens roll som kohesionsfaktor för de olika produktionssättens

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² A a s 44.

²³ A a s 47.

²⁴ A a s 45.

sammansatta överlappande”.²⁵ (Här tillkommer ju dessutom den omständigheten att produktionssätten, som vi minns, ”i egentlig mening inte existerar”. Hur staten kan häfta ihop objekt som inte existerar är gåtfullt.)

Liksom Poulantzas anser ju även funktionalisterna att staten har en sammanhållande funktion i samhället. I ett försök att skilja sin uppfattning från funktionalismens hävdar nu denne att den statliga kohesionsfunktionen endast förekommer under *kapitalismen*.²⁶ Alltså, äntligen en bestämning av begreppet? — Nej, ty några sidor dessförinnan anser han omvänt att denna funktion gäller *flera* samhällstyper, och att staten i dessa typer definieras allt efter kohesionsfunktionens speciella *form* i de olika samhällstyperna.

Men kan det inte vara så att kohesionsfunktionen har innebörden att statens uppgift är att ”dämpa konflikten (mellan klasserna) och hålla den inom 'ordningens' gränser, som Engels sade?”²⁷ — Poulantzas citerar visserligen denna Engels' åsikt, men anser själv i stället några sidor senare att ”staten förhindrar den politiska klasskonflikten att *utlösas*”,²⁸ (Kurs. K.S.), samt att ”staten förhindrar klasserna och samhället från att förint *varandra*”,²⁹ (Kurs. K.S.), en statsuppfattning som han med all rätt hävdar att ”marxismens klassiker visserligen inte teoretiskt utarbetat”.³⁰ Vare sig man är marxistisk klassiker eller ej torde det nog ställa sig svårt att utarbeta en statsuppfattning enligt vilken politiska klasskonflikter inte skulle kunna *utlösas* så länge staten finns, eller enligt vilken ”samhället” som någon sorts destruktivt, övernaturligt väsen förintar klasserna.

Till sist kommer Poulantzas emellertid fram till en bestämning av kohesionen som är entydig och inte motsägelsefull: ”staten som organisation för upprätthållandet av produktionsbetingelser i ett produktionssätt och en formation”,³¹ en uppfattning som han själv påpekar har hämtats nästan ordagrant från Engels. Det är möjligt att Poulantzas på traditionellt marxistiskt vis föreställer sig att detta upprätthållande av produktionsbetingelserna sker *genom* att staten håller klasskampen i schack, fastän han som nämnts uttrycker sig egendomligt på denna punkt. Det nya med kohesionsteorin skulle då vara ordet kohesion.

(Inte heller begreppet ”statens modaliteter” ger något nytt förutom själva ordet; termen innebär helt enkelt att staten har olika *verksamhetsområden*: ekonomiska, politiska, ideologiska. Poulantzas' tes att den ekonomiska nivåns dominans i samhällsformationen resulterar i den politiska modalitetens i staten, och den politiska nivåns i den ekonomiska modalitetens *dominans*, är intressant vid en första genomläsning, men stupar på vagheten hos begreppet *dominans*. Dessutom verkar det faktiskt som om *ideologin* har kommit bort i sammanhanget.)³²

Klassbegreppet

”Närmare bestämt är den sociala klassen ett begrepp, som anger effekterna av de samlade strukturerna, av ett produktionssätts eller en samhällsformations matris, på agenterna som utgör dess bärare: detta begrepp anger alltså den globala strukturens effekter inom de sociala förhållandenas område.”³³

Detta är Poulantzas allmänna bestämning av klassbegreppet. Med denna som utgångspunkt skall vi diskutera Poulantzas' teori om klassen. Av utrymmesskäl kan det här endast bli tal om

²⁵ A a s 47.

²⁶ A a s 57 n 16.

²⁷ A a s 48.

²⁸ A a s 50.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² A a s 50-55.

³³ A a s 69.

att ta upp de mest centrala aspekterna.

Matrisens roll

Vi har sett att ”effekterna” dels säges härröra från de ”samlade strukturerna”, dels från ”ett produktionssätts eller en samhällsformations matris”. Dessa begrepp är inte identiska, varför vi skall analysera dem i tur och ordning.

På s. 13 definierar Poulantzas ”matris” på följande sätt:

”Det som alltså skiljer ett produktionssätt från ett annat, och som följaktligen specificerar det, är denna särskilda form av sammanfogning som dess nivåer upprätthåller: hädanefter kommer vi att beteckna det här med termen ett produktionssätts *matris*.”

Med *sammanfogning* menas här att ”. . . den enhet som strukturen med dominans utgör implicerar att varje produktionssätt har en dominerande nivå . . .”,³⁴ varvid den ekonomiska nivån bestämmer vilken nivå som dominerar. (Vagheten i begreppet ”dominans” har redan berörts; i den fortsatta analysen kommer det att bli nödvändigt att hypotetiskt bortse från denna vaghet.)

Med ”sammanfogning” menades således helt enkelt att en viss nivå ”dominerade”. (Vad detta har med ”sammanfogning” i ordets vanliga betydelse att göra förblir oförklarad.) Eftersom ”sammanfogning” och ”matris” var samma sak, får vi således fram att begreppet matris avser en viss nivåns dominans. Det förefaller alltså rimligt att Poulantzas i sin allmänna bestämning av klassbegreppet som gavs ovan har menat att ”effekterna” härrör *dels* från de samlade strukturnivåerna och *dels* från en av dessa nivåers dominans. Det är det senare som nu intresserar oss.

Enligt Poulantzas får de bestämda klassförhållandena samma dominans som de dem bestämmande strukturnivåerna. (Vi skall senare komma till skillnaden mellan klasskamps- och strukturnivåer. Här skall blott påpekas att de är *två skilda system* av nivåer.) En viss nivåns dominans på *strukturplanet* innebär ”i regel” motsvarande nivåns dominans på *klasskampsplanet*, så att om t. ex. den juridisk—politiska överbyggnaden dominerar bland strukturnivåerna, så dominerar den politiska klasskampen bland klasskampsnivåerna.³⁵

— Allt detta hindrar honom dock inte från att, tjugo sidor längre fram, i stället hävda att ”dessa båda serier av förhållanden . . . karaktäriseras av en entydig icke-korrespondens, term för term”, vilket visar sig ”när det gäller *dominansindex* i strukturerna och praktikerna” så att t. ex politikens ”dominans i strukturerna . . . inte (behöver) motsvaras av den politiska klasskampens dominans på klasskampsfältet, osv.”³⁶ (”Klasspraktiker” och ”klasskamp” är identiska begrepp. Se not 4.)

Althusers strukturella kausalitet

Innan vi övergår till klassen som effekt av den globala strukturen är det nödvändigt att förberedande analysera Althusers *strukturkausalitet*.

Althusser anser att i många fall vid en

”ny vetenskaps födelse . . . den filosofiska reflexionen tar den grundläggande vetenskapliga upptäckten i ’repris’ och producerar en ny form av *rationalitet*. (Platon efter 400- och 300-talets matematiska upptäckter, Descartes efter Galilei, Leibnitz med differentialkalkylen osv.) Denna filosofiska ’repris’, denna filosofins produktion av nya teoretiska begrepp, vilka löser *teoretiska problem* som, om de icke varit explicit ställda, åtminstone funnits innefattade i ’praktiskt tillstånd’ i de stora vetenskapliga upptäckterna i fråga — denna repris och detta producerande markerar stora

³⁴ A a s 12.

³⁵ A a s 70 f.

³⁶ A a s 91.

brytningar i det Teoretiska, dvs. i filosofins historia.”³⁷

Sålunda sker ”produktionen av denna nya rationalitet” med en viss -försening i förhållande till den tidigare vetenskapliga revolutionen. Och det ”verkar . . . som om Marx just erbjuder oss ett exempel på en sådan betydelsefull revolution.”³⁸ Det finns alltså en

”fråga, som Marx har 'praktiserat' i sitt verk och som han har besvarat genom att ge själva sitt vetenskapliga arbete som svar utan att producera *begreppet* för det i ett filosofiskt verk av samma stränghet.”³⁹

Och det är just detta nya begrepp, denna nya rationalitet, som Althusser åtar sig att framskapa, likt en ny Platon eller Descartes.

Närmare bestämt avser denna kopernikanska revolution *ett nytt kausalitetsbegrepp*. Den föralthusserianska filosofin hade, fortfarande enligt Althusser, i stort sett endast två typer av kausalitet, nämligen dels den ”mekanistiska” av cartesiansk typ, dels vad man kunde kalla den *essentialistiska* av leibnitzsk typ, vilken senare innebar ett förhållande av typen ”inre väsen/yttre fenomen”.⁴⁰ Althusser's stora nyhet är nu vad han kallar ”*den strukturella kausaliteten*”.⁴¹ För att utreda detta begrepp måste vi först göra klart vad Althusser menar med ”struktur”. (Ej att förväxla med den mer *inskränkta* betydelse, struktur i motsats till sociala förhållanden, som vi snart skall se hos Poulantzas.)

Enligt Althusser är ”strukturen . . . bara . . . en specifik kombination av sina egna element”;⁴² de ekonomiska fenomenen ”bestäms av deras *sammansatthet* (dvs deras struktur)”;⁴³ en struktur är ”ett 'kombinations' -förhållande, ett komplexitetsförhållande”.⁴⁴ Strukturen är således förhållandet mellan delarna i en helhet. Med strukturell *kausalitet* avses ”bestämningen av helhetens delar genom helhetens struktur”,^{44a} eller ”*bestämningen av ett givet områdes fenomen genom detta områdes struktur*”,⁴⁵ eller att

”strukturens hela existens består i sina effekter, alltså att strukturen, som bara är en specifik kombination av sina egna element, ingenting är utanför sina effekter.”⁴⁶

Althusser ger olika exempel på strukturell kausalitet med utgångspunkt från sin tolkning av olika Marxtexter. (Riktigheten eller felaktigheten av denna tolkning skall inte diskuteras här.) Dessa exempel faller i själva verket under två skilda kategorier, vilket implicerar att termen ”strukturell kausalitet” avser två skilda begrepp. Vi skall ta upp dem i tur och ordning.

A. I den första kategorin skall två exempel tjäna som material. Det första har Althusser hämtat från Marx' kända Inledning till *Grunddragen av den politiska ekonomien*.⁴⁷ Marx visar här hur produktion av en viss sammansättning också medför konsumtion och distribution av en viss sammansättning. Det andra exemplet är också hämtat från Marx' Inledning.⁴⁸ Här är det på

³⁷ Althusser 1970 del 2 s 64.

³⁸ A a s 65.

³⁹ A a s 66.

⁴⁰ Här är inte platsen att närmare gå in på Althusser's svepande generalisering i denna fråga. Men att påstå att den leibnizska varianten av kausalitet ”dominerar hela det hegelska tänkandet” är lite väl starkt. Andra delen av Hegels *Wissenschaft der Logik* formligen vimlar av olika typer av kausalitet, däribland absolut grund, formell grund, real grund, väsen-företeelse, helhet-del, kraft-kraftyttring, förhållande mellan inre och yttre, substans-accidens, formell kausalitet, bestämd kausalitet, växelverkan, mekanistisk kausalitet, kemisk kausalitet och teleologisk kausalitet, av vilka förvisso endast ett fåtal kan reduceras till Althusser's dikotoma schema.

⁴¹ A a s 65.

⁴² A a s 69 f.

⁴³ A a s 62.

⁴⁴ A a s 59.

^{44a} A a s 67.

⁴⁵ A a s 65.

⁴⁶ A a s 69 f.

⁴⁷ A a s 35-42.

⁴⁸ A a s 67 f.

motsvarande sätt fråga om hur en av produktionsgrenarna som är sammansatt på ett visst sätt (t. ex. den kapitalistiska industriproduktionen) bestämmer sammansättningen av de övriga produktionsgrenarna (t. ex. jordbruket).

— Till denna form av ”strukturell kausalitet” kan nu två kommentarer göras. För det första strider ju detta mot den strukturella kausaliteten som ”bestämningen av helhetens delar genom helhetens struktur”,⁴⁹ ”bestämningen av ett givet områdes fenomen genom *detta* områdes struktur”⁵⁰ (Kurs. K.S.), samt mot att ”strukturen . . . *ingenting* är utanför sina effekter”⁵¹ (Kurs. K.S.). Det torde vara svårt att hävda att industriproduktionens sammansättning ”ingenting är” utanför jordbruksproduktionens sammansättning, eller att produktionens sammansättning ”ingenting är” utanför konsumtionens sammansättning. Lika svårt torde det vara att påstå att jordbruksproduktionens resp. konsumtionens sammansättning är ”delar” av industriproduktionens resp. produktionens sammansättning, som då vore deras ”helheter”.

För det andra. Även om man ignorerar denna motsägelse, så vore en kausalitet av detta slag verkligen ingen ”ny rationalitet”. Alla företeelser i sinnevärlden är ju ”sammansatta”, eller ”komplexa” på ett eller annat sätt. Att då säga att en företeelse (med en viss sammansättning) påverkar en annan företeelses sammansättning är ju bara den allmänna formen för *all* kausalitet. (T. ex. ett visst kemiskt ämne förändrar ett annats sammansättning om det förenas med detta, ätandet förändrar födans sammansättning, att såga av ett träd förändrar trädets sammansättning, sjukdom i ett organ förändrar andra organs sammansättning etc. etc.) Det går överhuvudtaget inte att hitta något fall av kausalitet, där inte en företeelse på något vis förändrar någon ”sammansättning” eller ”struktur” inom den tillfälliga eller permanenta enhet av motsatser som en kausalrelation utgör.

B. Vi kommer nu till den andra typen. I detta fall finns det ingen motsägelse mellan Althusers allmänna bestämning av den strukturella kausaliteten och hans exempel. Tvärtom kan man säga att överensstämmelsen här *bara är alltför god*. Vi skall se varför.

Citat ur Att läsa Kapitalet, del 2

1) Althusser s. 42: ”produktionsagenternas fixerade platser i ett givet samhälle är (NB) just produktionsförhållandena”.

2) Althusser s. 56: ”produktionsförhållandena . . . ter sig som en regional *struktur*” (s. 58: ”produktionsförhållandena är strukturer”)

3) Althusser s. 56: ”produktionsförhållandenas struktur bestämmer (NB) de *platser* och *funktioner* som upptas och intas av produktionsagenterna” (vilket är ett exempel på hur en ”struktur som sådan är bestämmande för sina element” (Ibid)).

— Här ser man i nästan alldeles ren form hur det kan gå till att producera en ”strukturell kausalitet”. Först kallar man relationerna mellan delarna i en helhet, komplexet av delarnas relationsbestämningar, för ”produktionsförhållanden”. Sedan kallar man produktionsförhållandena för en ”struktur”. Och till sist förklarar man att produktionsförhållandenas struktur ”bestämmer” relationerna mellan delarna! Om vi utelämnar mellanledet med ”produktionsförhållandena”, så är metoden följande: Antag att vi har sifferserien 1-2-4. 1 är hälften så stor som 2 och 2 hälften så stor som 4 eller omvänt 2 är dubbelt så stor som 1, 4 dubbelt så stor som 2. Komplexet (helheten, totaliteten) av dessa förhållanden (relationer) mellan de tre talen kallar vi nu en struktur. Sedan påstår vi att denna struktur bestämmer förhållandena (relationerna) mellan talen (som *effekter*); — och därmed har vi skapat en *strukturell kausalitet*!

I själva verket är också denna variant den enda som stämmer med Althusers mer allmänna

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ A a s 65.

⁵¹ A a s 70.

beskrivning av den strukturella kausaliteten som gavs i början på detta avsnitt. Den stämmer med att ”strukturen . . . bara är en specifik kombination av sina element”. Den stämmer förvisso med att ”strukturens hela existens består i sina effekter”. Men den stämmer framför allt med kombinationen av dessa två satser: 1) Strukturen är enbart en kombination av sina element, 2) Strukturen är enbart sina effekter. Tillsammans har de nämligen ingen annan betydelse än att ”kombinationen av element” = ”strukturen” = ”effekterna” (av strukturen).

Med andra ord: *Sammanställningen av delarna i en helhet upphöjs till sin egen orsak.* Och detta är faktiskt exakt samma metod som påvisades i exemplet med produktionsförhållandena ovan. Den nya rationalitet, värdig en Platon eller Descartes, som Althusser skapat, består alltså i att *egenskaper förklaras vara orsaker till sig själva.* Denna art av rationalitet har också vunnit efterföljd hos övriga althusserianer. Sålunda anser t. ex. Balibar att de ekonomiska ”individualitetsformerna”, dvs individernas ekonomiska relationsbestämningar, är ”effekter” av ”strukturen”,⁵² trots att denna struktur, fortfarande enligt Balibar, inte är något annat än totaliteten av dessa relationsbestämningar.⁵³ Och vi skall nu se vilka följder den althusserianska rationaliteten får för Poulantzas' klassbegrepp.

Klassen som effekt av den globala strukturen

Som vi såg tidigare tänkes klasserna av Poulantzas som ”effekter” av en samling ”strukturer”. Individernas (Poulantzas säger ”bärarnas”) ”fördelning i sociala klasser” kallas ”sociala förhållanden”. Dessa sociala förhållanden kan indelas i *ekonomiska, politiska* och *ideologiska*. De *ekonomiska* sociala förhållandena kallas ”sociala produktionsförhållanden”. (Begreppet ”sociala produktionsförhållanden” lider av en viss dubbeltydighet, eftersom det även sägs betyda ”ett förhållande mellan i sociala klasser fördelade produktionsagenter . . . ett klassförhållande”.⁵⁴ *Förhållande mellan klasser* är ju inte samma sak som *fördelning i klasser*.)

Även ”strukturerna” har tre nivåer. Den *ekonomiska* strukturnivån är ”produktionsförhållandena”, den *politiska* ”den statliga juridisk—politiska överbyggnaden” (vilket innefattar ”rätten” och ”staten”),⁵⁵ och den *ideologiska* ”ideologin”, ”en helhet med *relativ koherens* av föreställningar, värderingar osv”.⁵⁶

Vi får alltså två system — strukturer och sociala förhållanden — med vardera tre nivåer: ekonomi, politik och ideologi. Klassförhållandena, eller de sociala förhållandena — med vardera tre nivåer: ekonomi, politik och ideologi. Klassförhållandena, eller de sociala förhållandena, är — som vi har sett — *effekter* av strukturerna. *Hur?*

— Vad gäller staten—rätten och ideologin förklarar Poulantzas inte hur de skulle kunna ha klassförhållanden som effekt. I stället för att *utveckla* denna tes nöjer han sig med att *upprepa* den.⁵⁷ Återstår alltså den ekonomiska nivån, eller produktionsförhållandena. I förbigående kan konstateras att Poulantzas inte är konsekvent i fråga om den ekonomiska nivån. På s. 64 och 67 sägs denna vara liktydig med ”produktionsförhållandena”, men på s. 24 och 66 däremot med enheten av arbetsprocessen och produktionsförhållandena. Men vi antar i fortsättningen att den ekonomiska strukturnivån täcks av *produktionsförhållandena*. (Så gör även Poulantzas i sitt vidare utarbetande av klassbegreppet.)

På s. 24 definierar Poulantzas produktionsförhållandena som den ”äganderelation (som) . . . inför icke-arbetaren som ägare, antingen av produktionsmedlen, arbetskraften eller bådadera . . .”. Med *icke-arbetare* menas en person som är inblandad i produktionen utan att arbeta, och

⁵² A a s 157 f.

⁵³ A a s 100-06.

⁵⁴ Poulantzas s 66.

⁵⁵ A a s 42, 56, 57.

⁵⁶ A a s 222, 228.

⁵⁷ A a s 59-106 passim.

som tillskansar sig arbetarens merarbete⁵⁸, exempelvis kapitalist, slavägare osv. Icke-arbetare och arbetare (t. ex. proletär, slav osv.) får ofta den övergripande bestämningen *produktionsagenter*. Om man bortser från fallet med ägande av arbetskraft, betecknar alltså ”produktionsförhållandena” äganderelation till produktionsmedel.

”Produktionsförhållandena”, säger Poulantzas, ”konnoterar *specifika kombinationer* av (produktionsagenterna) och arbetets tekniska och materiella betingelser. Å andra sidan är de *sociala produktionsförhållandena* ett förhållande mellan i sociala klasser fördelade produktionsagenter, det är ett klassförhållande. Med andra ord uppträder de 'sociala' produktionsförhållandena, på den ekonomiska nivån, som en effekt av den specifika kombination av produktionsagenter och arbetets materiella och tekniska betingelser som produktionsförhållandena utgör.”⁵⁹ ”Det verkar alltså som om vi . . . skulle kunna . . . klart skilja mellan *strukturer* och *sociala förhållanden* . där de senare betecknar bärarnas fördelning i sociala klasser . . .”⁶⁰

— För det första inträder ju här den begreppsglidning som vi tidigare har berört — termen ”sociala förhållanden” har först betydelsen *förhållande mellan* produktionsagenter, sedan deras *fördelning i klasser*. För det andra: Genom uttrycket ”med andra ord” förlänas den efterföljande meningen, vilken ju hävdar tesen att klassförhållanden är effekter av produktionsförhållanden, ett sken av att vara *härledd* ur den *tidigare* framställningen; den ger intrycket att den nämnda effekten skulle vara bevisad eller utvecklad genom föregående text. Men detta är i själva verket ren illusionism, ty någon sådan bevisning eller utveckling finns inte där.

I själva verket torde det nog vara omöjligt att bestyrka denna teori på vanligt sätt. Ty *ägandeförhållanden* och vi minns att Poulantzas definierade produktionsförhållanden som ägandeförhållanden — kan visserligen på samma sätt som inkomstförhållanden etc. användas för att *definiera* ekonomiska klassförhållanden, men inte för att *kausalrelatera* dem ; (den logiska) klassen av alla människor med en viss bestämning (i ägande eller inkomst) kan förvisso *definieras* som en viss samhällsklass på det ekonomiska planet, men det är absurt att säga att samhällsklassen ”orsakas” av ägande eller inkomst. Formallogiskt kan Poulantzas' misstag uttryckas så, att han *gör en viss relation till sin domäns orsak*. (Består ”relationen R mellan a och b, så kallas a *referent* och b *relatum*. Klassen av allt det som är referent i relationen R kallas denna relations domän.”⁶¹)

Nu framstår sambandet klart med Althusser's ”strukturella kausalitet”. Som vi såg innebar den andra kategorin av strukturkausalitet i sin ”rena” form att förhållandet mellan delarna i en helhet upphöjdes till sin egen orsak. I Poulantzas' version uppträder denna kausalitet i något modifierad form, som en variant eller särfall. Individernas ägandeförhållande till produktionsmedlen förvandlas, inte direkt till sin egen orsak, utan till orsak till det faktum, att en viss mångfald av individer *besitter* just denna relationsbestämning, *står* i just detta ägandeförhållande till produktionsmedlen.

Maktbegreppet

”. . . med makt skall vi beteckna: *en social klass' kapacitet att förverkliga sina specifika objektiva intressen.*”⁶²

Med makt avser alltså Poulantzas en *klass' makt*. Hur motiverar han denna begränsning av begreppet i förhållande till vanligt språkbruk?

A.

”Vi kan börja med att avgränsa begreppets fält: för detta måste vi hänvisa till de föregående ana-

⁵⁸ A a s 24.

⁵⁹ A a s 66 f.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Marc-Wogau s 122.

⁶² Poulantzas s 111.

lyserna av distinktionen mellan en samhällsformations strukturnivåer och dess klasskamps- eller praktknivåer.”⁶³

— För det första täcker inte denna distinktion *alla* samhällsförhållanden, och det förblir därför oförklarad varför inte begreppet makt skulle kunna användas inom dessa förhållanden. Som vi skall se löser Poulantzas detta problem genom att definiera bort det. För det andra: Även *inom* den angivna distinktionen är det svårt att se varför begreppet makt måste ha klassförhållandena som specifikt exklusivt område. Även om man går med på att ägandeförhållandena till produktionsmedel och ideologi inte kan utöva makt, så är det svårt att se varför inte *staten* skulle kunna utöva makt. Det framgår åtminstone inte av distinktionen i fråga.

B.

”Och när Marx eller Engels talar om begreppen makt eller auktoritet . . . förlägger de dem inom klassförhållandenas område.”⁶⁴

— Det förhållandet att Marx och Engels använder en viss term på ett visst sätt gör naturligtvis inte denna användning ipso facto till den ”riktiga”. Men dessutom *använde* de inte enbart termen på det angivna sättet. T. ex. Engels skriver i Anti-Dühring:

. . . vissa *gemensamma* intressen av den karaktär att deras tillvaratagande måste överlämnas åt enskilda individer: avgörandet i tvister, bestraffningen av enskildas oberättigade övergrepp (osv.)”. ”Sådana ämbetsuppdrag . . . är självfallet utrustade med en viss maktfullkomlighet . . . Här gäller det att konstatera att det alltid legat en samhällelig ämbetsutövning till grund för det politiska herraväldet, och att det politiska herraväldet har blivit av varaktig karaktär endast i de fall där det fyllt denna sin samhällelige funktion.”⁶⁵

Vi ser således att Poulantzas inte ger några hållbara skäl till varför endast klasser skulle kunna ha makt. Men kanske är hans definition inte en *real-* utan en *nominal*definition?

(”Med en nominaldefinition [förstås] en konvention eller överenskommelse om att ett ord skall betyda samma sak som ett annat ord eller komplex av ord . . . I motsats till en nominaldefinition handlar en realdefinition om en sak och inte ett *ord* . . . Skillnaden mellan en real- och en nominaldefinition vore då att den förra uttrycker ett *faktum* och den senare en *konvention* (överenskommelse) om två uttrycks betydelselikhet.”⁶⁶)

För detta talar att Poulantzas definierar (= föreslår språkbruket) ”*auktoritet*” för — i vanligt språkbruk — maktförhållanden i klasslösa samhällen, och ”*inflytande*” för övriga — i vanligt språkbruk maktförhållanden utanför klassfären.⁶⁷ I så fall har givetvis Poulantzas rätt att definiera ”makt” med vilka begränsningar han personligen finner för gott. Vad han däremot inte har rätt att göra är att påstå att *andra* definitioner, som t. ex. Lasswells, är ”*fel*”.⁶⁸

Intresse

Vad menas med termen ”intressen” i definitionen?

”Om begreppet klass anger strukturens effekter på bärarna, om, vidare, begreppet 'praktik' täcker . . . ett arbete som utförs inom de gränser som fastlagts av strukturen, så anger också intressena dessa gränser, men som en utsträckning av en klass' praktikfält, på en viss nivå, i förhållande till de andra klassernas praktiker, kort sagt gäller de en utsträckning av klassernas 'handlande' inom maktförhållandena.”⁶⁹

En inte direkt glasklar definition! Vi skall analysera den ur dess skilda aspekter.

⁶³ A a s 106.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Engels s 245 f.

⁶⁶ von Wright s 116.

⁶⁷ Poulantzas s 113.

⁶⁸ A a s 111.

⁶⁹ A a s 118.

A. Vad beträffar den sista satsen antar vi väl villigt att cirkeldefinitionen är en ej avsedd lapsus. (Om ”intresse” används för att definiera ”makt”, så kan ju inte omvänt ”makt” användas för att definiera ”intresse”.) Detta för att kunna fortsätta analysen.

B. Vad som menas med ”de gränser som fastlagts av strukturen” är oklart. (Vi drar oss till minnes från analysen av klassbegreppet att ”strukturen” bestod av stat + rätt + ideologi + ägande av produktionsmedel.) Poulantzas skiljer här mellan två slags gränser, bestämda genom strukturen; dels *indirekt* så att strukturen bestämmer klasserna (som vi har sett i det föregående), och *däriigenom* deras intressen (”gränser av andra graden”), dels så att strukturen på något sätt *direkt* bestämmer intressena (som gränser”).⁷⁰ Men hur denna viktigare direkta bestämning skulle gå till förblir helt oförklarad.

C. Vi antar dock att strukturen på något sätt begränsar klasskampens utsträckning. Det rör sig då om ”utsträckning av de fält, som denna klass *kan* täcka”.⁷¹ (Kurs. K.S.) Men hur denna *möjliga utsträckning av klasskampen* skulle kunna vara *liktydig* med klassens intressen är ej klart. Det skulle ju innebära att klasskampen får något slags egenvärde: kamp för kampens egen skull. Det är därför *tänkbart* att Poulantzas har menat, att en klass' intressen är de *resultat* som maximalt kan falla den till dels genom en möjlig kamp. Men han uttrycker sig så dunkelt att snart sagt varje tolkning är *tänkbar*.

Statsmakten

Efter denna diskussion av maktbegreppets allmänna bestämmingar skall vi ta upp ett par tillämpningar av det i speciella fall. Det gäller frågorna om statens makt och makten som nollsummespel. Vi börjar med den förstnämnda.

I sin analys av frågan om statsmakten företer Poulantzas samma ambivalens mellan real- och nominaldefinition, som påpekats tidigare. Om man har *nominaldefinerat* makt som endast en klass' makt, så är det ju tautologt att säga att staten inte kan ha makt, eftersom detta följer ur definitionen. Om man å andra sidan avser en utsaga om *verkligheten*, nämligen att makt (=förmåga att förverkliga sina intressen) *endast tillkommer* klasser — så förefaller ju verkligheten att motsäga detta på åtskilliga punkter. Det blir då nödvändigt att ställa all annan makt i fenomenförhållande till klassmakten — väsendet, som framstår som den ”egentliga” makten bakom dessa *skenbara* maktföreteelser. Som ju framgick av det föregående — speciellt av bortdefinierandet av icke klasshunden förmåga att realisera sina intressen i klass-samhällen, samt av förmåga att realisera intressen i klasslösa samhällen som resp. ”inflytande” och ”auktoritet” — så tycks Poulantzas *i huvudsak* tidigare ha *nominaldefinerat* makt som en klass' makt. Men här slår han plötsligt om:

”De olika samhällsinstitutionerna, och det gäller särskilt den statliga institutionen, har dock i egentlig mening (NB) ingen makt. Betraktade från maktsynpunkt måste institutionerna relateras (NB) till *de sociala klasserna som är de som har makten*. Denna de sociala klassernas makt är, i sin utövning, organiserad i specifika institutioner, i *maktcentra* och i detta sammanhang är staten *utövningscentrum för den politiska makten*.”⁷²

Å ena sidan har alltså de samhällseliga institutionerna *ingen egen makt*. Men å andra sidan vill inte Poulantzas instämma i den uppfattning, enligt vilken staten är ”organ eller verktyg” för en viss klass' makt.⁷³ Hur lösa detta dilemma? — Jo, dessa institutioner har sin ”autonomi och *strukturella* säregenhet”, som beror på deras — givetvis oförklarade ”förhållande till strukturerna”!⁷⁴ (Kurs. K.S.) Man frestas säga att om inte Poulantzas haft ”strukturerna” till

⁷⁰ A a s 115, 125.

⁷¹ A a s 119.

⁷² A a s 122.

⁷³ A a s 124.

⁷⁴ A a s 122.

hands, hade han tvingats uppfinna dem! (Begreppet statens relativa autonomi kommer att tas upp mer i detalj i den planerade fortsättningen av denna artikel.)

Makten som "nollsummespel"

Poulantzas förkastar uppfattningen av makten som nollsummespel med tre olika motiveringar. Vi skall diskutera dem i tur och ordning.

A. En minskning av en klass' makt betyder inte automatiskt en ökning av en annans "eftersom den eventuella maktfördelningen beror av strukturerna".⁷⁵ (Kurs. K.S.) — Varför regnar det? Svar: Det beror på "strukturerna"!

B. "Förlusten av makt på den ekonomiska nivån ... kan inte överföras i en förlust av politisk eller ideologisk makt och vice versa. A andra sidan innebär inte en ökning av ekonomisk makt för en klass direkt en ökning av dess politiska eller ideologiska makt."⁷⁶

— Nej, det måste man förvisso hålla med om: maktökning (-minskning) på ett område får ej nödvändigtvis till verkan maktökning (-minskning) på ett annat område hos samma subjekt. Frågan är bara hur detta självklara konstaterande skulle kunna vederlägga teorin om "makten som nollsummespel applicerad på en samhällsformation i global skala".⁷⁷ ("Global" = beträffande de tre nivåerna — ekonomi, politik, ideologi som enhet.)

Anta att klass A vinner lika mycket i *politisk* makt som klass B förlorar. Innebär inte detta en lika stor vinst för A även i total (global) makt (ekonomisk + politisk + ideologisk) som förlust för B? Vad har det förhållandet att A (B) inte vinner (förlorar) något i *ekonomisk eller ideologisk makt* på kuppen med det hela att göra? Poulantzas argument mot nollsummeteorin på denna punkt är som att påstå att om Per tar två äpplen för Pål, så har Per inte vunnit lika många frukter som Pål förlorat, *därför* att Per och Pål har lika många *päron* kvar som från början!

C. För att diskutera Poulantzas' *tredje* argument i frågan blir det nödvändigt att anföra ett längre citat.

"Förutom (nämnda) invändningar mot uppfattningen av makten som nollsummespel . . . måste vi inse att den här uppfattningen går tillbaka på en på maktförhållanden grundad distinktion mellan grupper och klasser. Det gäller här den weberska uppfattningen om en dikotomi inom samhällen eller organisationer av auktoritär typ mellan två grundläggande grupper, den dominerande gruppen och den dominerade gruppen. I en funktionalistisk tappning av den här teorin, återfinner vi dikotomin mellan två makt"roller", befallnings- och lydnersrollen. Det är detta perspektiv, som behärskar de flesta nuvarande teorierna om den styrande klassen. I denna mening skulle maktens omplacering inom auktoritära samhällen eller organisationer bestå i ett byte av nollsummemakt mellan två grupper, där varje förlust av makt för den ena gruppen skulle innebära en ökning av makt för den andra. Men i en sammansatt samhällsformation har vi alltid att göra inte med två, utan med flera klasser . . . Vi kan alltså inte på någon nivå fastställa en dikotomi av nollsumme-relationer. En klass' eller klassfraktions maktförlust både kan och inte kan ange ökad makt, inte bara då för den andra, underordnade gruppen, utan för en klass bland alla de många klasserna . . . i kamp på alla nivåer."⁷⁸

Poulantzas anser alltså dels att dikotomi mellan två maktröller implicerar dikotomi vid maktens omplacering, dels att avsaknad av dikotomi vid maktens omplacering vederlägger teorin om noll summemakt. (Vad beträffar den bisarra framställningen av Webers "Herrschaft" och "Herrschaftsverband" så finns det inte plats att diskutera den här. Läsaren uppmanas att jämföra med Webers *Wirtschaft und Gesellschaft*.)

⁷⁵ A a s 125.

⁷⁶ bid.

⁷⁷ bid.

⁷⁸ A a s 126.

1) Poulantzas blandar här ihop, eller glider mellan, å ena sidan maktförhållandets *roller*: utövare av makt resp. föremål för maktutövning ("aktörer" för att tala på idealtypologiska) — och å andra sidan *de personer som utför* dessa roller. Ett *maktförhållandes* (i Webers etc. mening) rolluppsättning förutsätter *alltid* tvåsidighet 'herre—dräng". Detta förhållande som sådant är således alltid dikotomt. Men de personer (eller grupper) som dessa roller *fördelas* bland behöver ju för den skull inte vara behäftade med någon motsvarande dikotomi.

För att utveckla detta kan vi införa en skillnad mellan tre maktaspekter: makten som *relation*, maktens *distribution* och maktens *redistribution*. Makten som relation förutsätter således alltid de två rollerna herre och dräng. Makten som *distribution* förutsätter — eller är identisk med — en viss fördelning av dessa roller bland en viss mångfald personer (grupper). Maktens *redistribution* innebär att en viss maktdistribution förändras från en tidpunkt till en annan. Det står då klart att dikotomin i maktens relation inte alls nödvändigtvis medför en motsvarande dikotomi i maktens distribution och redistribution.

Ty i ett visst distributionsmönster kan vissa bestämda personer (grupper) spela herre i *ett* bestämt maktförhållande, dräng i ett *annat* osv. I fråga om redistributionen kan en förändring av distributionsmönstret uppkomma på två sätt. *Dels* genom att en viss bestämd maktrelation *upplöses*, således att både en viss herre- och en viss drängroll försvinner; eller att en ny maktrelation *uppstår*, således att en ny herre- och drängroll uppkommer. *Dels* också genom att nya rollinnehavare inträder i en viss bestämd maktrelations roller. Detta kan givetvis ske *både* genom att de *ursprungliga* rollinnehavarna växlar platser och genom att *utomstående* personer (grupper) inträder i de ursprungliga rollinnehavarnas ställe. I det senare fallet har vi alltså en avsaknad av dikotomi i redistributionen som är helt förenlig med dikotomi i relationen.

2) Antag nu att vi får en redistribution av den sistnämnda typen på så sätt att innehavaren av en herreroll förlorar denna (alltså förlorar makt). Enligt Poulantzas själv — i det ovan anförda citatet — kan detta leda till följande två fall. a.: innehavaren av drängrollen intar i stället herrerollen; b.: någon person (grupp) — eller klass — *utanför* det ursprungliga maktförhållandet vinner rollen (vinner alltså makt). Men fall b. vederlägger ju inte, som Poulantzas tror, teorin om makten som nollsummespel, utan *bekräftar* den tvärtom. Ty denna teori *innebär* ju just att vad *en* "spelare" förlorar i makt vinnas av en *annan*.

Avslutning

Inledningsvis angavs syftet med denna artikel vara att pröva den logiska hållbarheten hos de undersökta begreppen. Resultatet av denna prövning är att de i stort sett *inte* har visat sig hållbara.

När det gäller Poulantzas' allmänna bestämmingar av begreppet politik visade sig hans generella definition oklar.

Analysen av hans definition av den politiska praktiken gav vid handen att denna antingen i sig inrymde en hel rad svagheter eller också var en övertalningsdefinition. I frågan om staten som kohesionsfaktor framstod det som oförklarad hur staten skulle kunna hindra samhällets nivåer från att glida isär. Poulantzas' klassbegrepp baserades på den andra av Althusser's två typer av strukturkausalitet, med därav följande konsekvenser. Hans maktbegrepp inskränktes till att gälla en *klass'* makt, vilket implicerade ambivalens mellan real- och nominaldefinition. Huvudargumentet mot teorin om makten som nollsummespel grundades på en sammanblandning mellan *individ*, eller *subjekt*, och *aktör*.

Orsaksförklaringar till dessa svagheter bör baseras på boken i sin helhet och är därför inte på sin plats här. *Preliminärt* kan dock en viktig orsak anges: den benägenhet som Poulantzas delar med Althusser att *uttrycka* sig i ytterst kryptisk form med ordlekar och dunkla metaforer, etc. Härigenom riskerar man att mystifiera inte blott läsaren utan även sig själv.

LITTERATUR

Althusser, L., *För Marx*. Stockholm 1968.

Althusser, L., *Att läsa Kapitalet*. Stockholm 1970.

Engels, F., *Anti-Dühring*. Stockholm 1955. Gamma 1/1970.

Hegel, G. W. F., *Wissenschaft der Logik*, II. Hamburg 1969.

Marx, K., *Das Kapital*, I. Berlin 1961.

Marx, K. & Engels, F., *Selected Correspondence*. Moskva 1965.

Marc-Wogau, K., *Modern Logik*. Örebro 1961.

Poulantzas, N., *Politisk makt och sociala klasser*. Falköping 1970.

Poulantzas, N., *Pouvoir politique et classes sociales de l'État capitaliste*. Paris 1968.

von Wright, G. H., *Logik, filosofi och språk*. Stockholm 1965.

Lästips

I artikeln [Louis Althusser – marxist-leninistisk filosof](#) ställer Göran Therborn upp till försvar för Althusser och "Althusser-skolan", däribland Sköldbergs kritik mot Poulantzas.